

RAQAMLI MUHITDA JURNALISTIKA TRANSFORMATSIYASI VA YUNESKO YONDASHUVI

Jurnalistika va Ommaviy Kommunikatsiya universitetining o'qituvchisi
Isomiddinova Zilola Azimjon qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida an'anaviy jurnalistikaning transformatsiyalashuv jarayonlari, yangi media platformalarining o'рни va sohadagi global muammolar tahlil qilinadi. Shuningdek, YUNESKOning so'z erkinligi, jurnalistlar xavfsizligi va axborot savodxonligini ta'minlash borasidagi yondashuvlari, strategik tavsiyalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Raqamli jurnalistika, media transformatsiyasi, YUNESKO, sun'iy intellect.

Kirish

XXI asrning birinchi choragi insoniyat tarixiga "raqamli inqilob" davri bo'lib kirdi. Bu jarayon barcha sohalar qatori ommaviy axborot vositalari (OAV) tizimini ham qat'iy transformatsiyaga uchratdi. An'anaviy bosma nashrlar, radio va televideniye o'z o'rnini ko'p funksiyali raqamli platformalarga bo'shatib bermoqda. Raqamli muhitda jurnalistika nafaqat texnik jihatdan, balki mazmun va shakl, axborot uzatish tezligi hamda auditoriya bilan muloqot qilish usullari bo'yicha ham yangilandi. Biroq, bu erkinlik va tezkorlik o'z navbatida dezinformatsiya, kiber hujumlar va etika muammolarini ham keltirib chiqardi. Mazkur global muammolarni tartibga solish va jurnalistikaning professional standartlarini saqlab qolishda BMTning Ta'lim, fan va madaniyat masalalari bo'yicha tashkiloti (YUNESKO) asosiy muvofiqlashtiruvchi rolini o'ynamoqda.

Raqamli transformatsiya va yangi media ekotizimi.

Raqamli transformatsiyaning asosiy bosqichlari va omillari. Jurnalistikaning raqamli transformatsiyasi – bu shunchaki qog'ozdan ekranga o'tish emas, balki media ekotizimining to'liq yangilanishidir. Ilgari OAV turlari o'rtasida aniq chegara bor edi: gazeta faqat matn yozardi, radio faqat ovoz berardi, televideniya esa tasvir bilan cheklanar edi. Bugun esa media konvergentsiyasi davrida bu chegaralar yo'qoldi.

Media konvergentsiyasi. Konvergentsiya – bu turli xil media texnologiyalarining bir nuqtada birlashishi. Bugungi jurnalist bir vaqtning o'zida ham matn yozuvchi, ham videoperator, ham montajchi va SMM mutaxassisi bo'lishi talab etiladi. Bu "universal jurnalistika" fenomenini keltirib chiqardi.

Auditoriya bilan o‘zaro aloqa (Interaktivlik) . Raqamli muhitda iste’molchi passiv kuzatuvchidan faol ishtirokchiga aylandi. Izohlar, "layk"lar va ijtimoiy tarmoqlardagi ulashuvlar materialning muvaffaqiyatini belgilaydigan asosiy ko‘rsatkichga aylandi. Foydalanuvchilar tomonidan yaratiladigan kontent (User-generated content) an’anaviy jurnalistika uchun raqobatchi va ayni paytda resurs manbaiga aylandi. Raqamli transformatsiya insonlarning axborotni qabul qilish psixologiyasini ham o‘zgartirdi. Hozirgi o‘quvchi voqea sodir bo‘lganidan 5 daqiqa o‘tib u haqda bilishni xohlaydi. Tezlik sifatidan (ba‘zan afsuski) ustunroq ko‘rilmoqda. Odamlar uzun tahliliy maqolalardan ko‘ra, 15-30 soniyalik videolar va "tezkor faktlar"ni afzal ko‘rishmoqda. Diqqat markazi (attention span) keskin qisqardi. Axborot iste’molining 80% dan ortig‘i smartfonlar orqali amalga oshirilmoqda. Bu esa kontentning vertikal va kichik ekranlarga mos bo‘lishini talab qiladi.

YUNESKOning raqamli jurnalistika bo‘yicha global yondashuvi va axborot xavfsizligi bo‘yicha strategiyasi.

YUNESKO xalqaro miqyosda axborot erkinligini himoya qiluvchi asosiy tashkilot sifatida raqamli muhitdagi o‘zgarishlarga nisbatan o‘zining maxsus strategiyalarini ishlab chiqqan. Nafaqat texnologik taraqqiyotni qo‘llab-quvvatlash, balki ushbu jarayonda inson huquqlari va jurnalistlar daxlsizligini saqlab qolishga qaratilgan. Quyida strategiyaning asosiy yo‘nalishlari tahlil qilinadi.

1.Raqamli davrda so‘z erkinligini himoya qilish. Raqamli makon axborot almashish uchun ulkan imkoniyatlar ochgan bo‘lsa-da, yangi turdagi to‘siqlarni ham keltirib chiqardi.

Yashirin tsenzura va algoritmlar: YUNESKO davlatlar va yirik texnologik kompaniyalarni "shaffoflik"ka chaqiradi. Algoritmlar qanday ishlamasligi kerak? Ular tanqidiy fikrlarni cheklash yoki "exokameralar" (faqat bir tomonlama fikrni ko‘rsatish) yaratish quroliga aylanmasligi lozim.

Internet uzilishlari (Shutdowns): Tashkilot siyosiy sabablarga ko‘ra internetning to‘liq yoki qisman uzib qo‘yilishini inson huquqlarining jiddiy buzilishi deb hisoblaydi va bunga qarshi xalqaro advokatsiya olib boradi.

Dezinformatsiya bilan kurash: Tsenzura o‘rniga "media va axborot savodxonligi"ni oshirish orqali feyklarga qarshi turish strategiyasini ilgari suradi.

2. Huquqiy asoslar: ROAM tamoyillari.

YUNESKO internet va raqamli muhitni rivojlantirish uchun ROAM (Rights, Openness, Accessibility, Multistakeholder) tamoyilini ilgari surad. Bu tamoyillar internetning qanday boshqarish kerakligini belgilaydi:

R (Rights): Inson huquqlariga asoslanganlik.

O (Openness): Ochiqlik.

A (Accessibility): Hamma uchun ochiq va tushunarli bo'lishi.

M (Multistakeholder): Ko'p tomonlama hamkorlik (davlat, xususiy sektor va fuqarolik jamiyati).

3. Jurnalistlar xavfsizligi va kiber-tahdidlar.

Raqamli muhitda jurnalistlarga nisbatan ta'qiblar yangicha ko'rinish oldi: YUNESKOning "Jurnalistlar xavfsizligi bo'yicha BMT Harakat rejasi" raqamli xavfsizlik masalalariga alohida urg'u beradi. Ayniqsa, ayol jurnalistlarga nisbatan onlayn zo'ravonlikka qarshi kurash tashkilotning ustuvor yo'nalishlaridan biridir. "Pegasus" kabi josuslik dasturlari orqali jurnalistlarning shaxsiy yozishmalarini kuzatishga qarshi qat'iy normalar talab qilinadi. YUNESKO manbalar maxfiyligini saqlash huquqini raqamli davrda qayta ta'riflamoqda. Tashkilot jurnalistlar uchun ikki bosqichli autentifikatsiya, shifrlangan aloqa kanallari (Signal va h.k.) va ma'lumotlarni himoyalash bo'yicha global o'quv dasturlarini amalga oshiradi.

Media va axborot savodxonligi (MIL).

YUNESKO yondashuviga ko'ra, faqat jurnalistlarni o'qitish kifoya emas, balki axborot iste'molchilarining ham savodxonligini oshirish lozim. Media va axborot savodxonligi (MIL) – bu foydalanuvchilarga axborotni tanqidiy tahlil qilish, ishonchli manbalarni yolg'ondan ajratish qobiliyatini beradi.

Tashkilot har yili "Global Media va axborot savodxonligi haftaligi"ni o'tkazish orqali hukumatlarni ta'lim tizimiga ushbu fanlarni kiritishga chorlab keladi.

Dezinformatsiyaga (FAKE News) qarshi kurash va media savodxonlik.

Raqamli asrda "axborot tartibsizligi" (information disorder) yuzaga keldi. YUNESKO bu borada senzura o'rnatish emas, balki sifatli jurnalistikani qo'llab-quvvatlash tarafdori.

Fact-checking markazlarini qo'llab-quvvatlash: Tashkilot mustaqil fakt-chekerlar tarmog'ini rivojlantirishga ko'maklashadi.

Etik standartlar: Raqamli platformalarda ham jurnalistik etika qoidalariga (xolislik, aniqlik, inson qadr-qimmati) rioya qilish zarurligini targ'ib qiladi.

O'zbekistonda media transformatsiyasi va xalqaro tajriba

O'zbekistonda ham so'nggi yillarda OAV tizimi tubdan yangilanmoqda. Bloggerlik faoliyatining kengayishi, davlat organlarining ochiqligi va raqamli nashrlarning ko'payishi kuzatilmoqda. YUNESKOning O'zbekistondagi vakolatxonasi mahalliy jurnalistlar uchun raqamli ko'nikmalar, fakt-checking va xavfsizlik bo'yicha ko'plab treninglar tashkil etib kelmoqda. Bu esa milliy jurnalistikamizning xalqaro standartlarga integratsiyalashuviga xizmat qilmoqda.

Xulosa

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, jurnalistikaning raqamli

transformatsiyasi shunchaki texnik yangilanish emas, balki sohaning ijtimoiy missiyasini qayta ko'rib chiqishni talab qiladigan fundamental jarayondir. Maqolada tahlil qilinganidek, YUNESKOning ushbu yo'nalishdagi yondashuvi faqat texnologik taraqqiyotga emas, balki inson huquqlari va axborot xavfsizligining ustuvorligiga tayanadi.

Birinchidan, raqamli muhitda axborotning haddan tashqari ko'pligi (axborot shovqini) jurnalistdan filtrlash va saralash mahoratini talab qilmoqda. Endilikda jurnalist shunchaki xabar tarqatuvchi emas, balki axborotning ishonchliligini kafolatlovchi "verifikator" (tasdiqlovchi) rolga o'tdi. YUNESKOning MIL (Media va axborot savodxonligi) dasturlari aynan shu rolni kuchaytirishga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, sun'iy intellekt va algoritmlarning jurnalistikaga kirib kelishi axloqiy me'yorlarni yangilash zaruratini tug'dirdi. Mashina tomonidan yaratilgan kontent va inson ijodi o'rtasidagi chegara saqlanib qolishi shart. YUNESKO tavsiyalariga ko'ra, algoritmlar shaffof bo'lishi va inson qadr-qimmatiga zid kelmasligi lozim. Bu, ayniqsa, shaxsiy ma'lumotlar daxlsizligi va dezinformatsiyaning oldini olishda hayotiy ahamiyatga ega.

Uchinchidan, jurnalistlarning huquqiy va jismoniy xavfsizligi masalasi raqamli makonda yangi "front"ga ko'chdi. Kiberhujumlar va onlayn ta'qiblar so'z erkinligiga jiddiy tahdid solmoqda. Shuning uchun, xalqaro hamjamiyat va davlatlar o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash, jurnalistlar uchun xavfsiz raqamli ekotizim yaratish kechiktirib bo'lmaydigan vazifadir.

Xulosa qilib aytganda, raqamli transformatsiya jurnalistikani demokratlashtirdi — har bir inson o'z fikrini dunyoga yetkazish imkoniga ega bo'ldi. Biroq, bu erkinlik mas'uliyat bilan hamohang bo'lishi kerak. YUNESKOning "ROAM" prinsiplari asosida shakllangan media muhiti nafaqat texnologik jihatdan ilg'or, balki axloqiy jihatdan pok va ijtimoiy foydali jurnalistikani saqlab qolishning yagona yo'lidir.

Kelajak jurnalistikasi — bu raqamli tezlik va akademik xolislikning muvozanatidir. Faqatgina ana shunday muvozanatga erishilgan taqdirdagina, ommaviy axborot vositalari jamiyatning "to'rtinchi hokimiyati" sifatidagi mavqeini saqlab qola oladi va insoniyatning axborotga bo'lgan fundamental huquqini to'laqonli ta'minlaydi.

Raqamli muhit jurnalistika uchun ham cheksiz imkoniyatlar, ham jiddiy xavflar eshigini ochdi. Transformatsiya jarayoni to'xtovsiz davom etmoqda va bu jarayonda texnologik ustunlikdan ko'ra, inson omili — jurnalistning etikasi, professionalizmi va tanqidiy tafakkuri muhimroq ahamiyat kasb etmoqda. YUNESKO yondashuvi shuni ko'rsatadiki, raqamli jurnalistika erkin, ochiq va xavfsiz bo'lishi uchun nafaqat texnik yechimlar, balki huquqiy bazani mustahkamlash va global hamkorlikni kuchaytirish lozim. Kelajak

jurnalistikasi – bu texnologiya va insoniy qadriyatlarning uygʻunligidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. UNESCO (2022). World Trends in Freedom of Expression and Media Development: Global Report 2021/2022. Paris: UNESCO Publishing.
2. UNESCO (2018). Journalism, 'Fake News' & Disinformation: Handbook for Journalism Education and Training.
3. BMT Bosh Assambleyasi rezolyutsiyalari. Jurnalistlar xavfsizligi va jazo choralarning muqarrarlighi toʻgʻrisida.
3. Ward, S. J. A. (2015). Radical Media Ethics: A Global Approach. Wiley-Blackwell.
4. Oʻzbekiston Respublikasining Qonuni. "Ommaviy axborot vositalari toʻgʻrisida"gi (yangi tahriri).
5. Posetti, J. (2018). Protecting Journalism Sources in the Digital Age. UNESCO Series on Internet Freedom.